

TANZİMAT

I

Yüzüncü yıldönümü münasebetile

1940
İSTANBUL
MAARİF MATBAASI

TANZİMAT'IN FRANSIZ EFKÂRI UMUMİYESİNDE UYANDIRDIĞI AKİSLER

Sabri Esat Siyavuşgil

Umumî Ruhîyat Doçenti

XIX uncu asrın ilk rub'unda Fransız efkârı umumiyesi, diğer garp milletleriyle birlikte Osmanlı İmparatorluğuna tamamen muarız bir cephe almış bulunuyordu. Daha asrın başlangıcında, şarka seyahatler yapan edipler, eserleriyle Yunan milletine karşı umumî bir sempati yaratmağa başlamışlardı. Hakikaten Avrupada Yunan muhipliği ve Türk düşmanlığı böyle bir edebî menşeden zuhûr etmiştir. 1809-1811 de Yunanistanı ziyaret eden İngiliz Şairi Lord Byron'ın bütün şiirlerinde ve hassaten *Childe Harold's Pilgrimage*'inde, bu romantik hellenizmin en lirik ifadesini bulmaktayız.

Fransız romantikleri de, memleketlerinin efkârı umumiyesini aynı sevgi mihrakına tevcih etmekte gecikmediler. Chateaubriand'ın *Itinéraire de Paris à Jérusalem* (1811) i, Lamartine'in *Dernier chant du pèlerinage de Childe Harold* (1825) ı, Victor Hugo'nun *Les Orientales* (1825-28) i, ilâh. henüz ihtilâlin insanî umdelerini unutmamış olan Fransız halkında derin akisler uyandırmıştı. Liberal gazetelerin de dahilî siyaset endişesiyle desteklediği bu hareket, daha şümüllü bir mahiyet alarak Fransada yer yer, gayesi, Yunan ihtilâlcilerine iane ve gönüllü toplamak, Yunan propagandası yapmak olan birçok cemiyetlerin teşekkülüne müncer oldu. Bu cemiyetler meyanında Chateaubriand, Lafayette, Laffitte, de Broglie, ilâh. gibi meşhur zevatın idare ettiği «Yunanlılara yardım cemiyeti hayriyesi», 1826 dan itibaren bir mecmua çıkarmağa başlamış ve Madame Récamier'nin topladığı ianeler, 1825-26 da üç milyon franga baliğ olmuş bulunuyordu. Avrupanın her tarafından olduğu gibi Fransadan da gönüllü zabitler akın akın Yunanistanı yollanıyordu [1].

Devrin romantik haleti ruhiyesine çok iyi uyan bu Yunan dostluğu, sadece ediplerle filantroplara inhisar etmiyerek, halkı ve siyasî mahfilleri de cezbetmiş ve Navarin önüne gelen müttelik donanmanın Fransız amiraliine ilk gülleyi savurtmuştur (1827).

Osmanlı İmparatorluğunun Londra muahedesi ve 22 mart 1829 protokolü ahkâmına tebaiyetiyle halledilmiş bulunan Yunan meselesini mütea-

[1] Jacques Ancel, *Manuel historique de la Question d'Orient*, (1792-1930) s. 86-88.

kıp, Fransız efkârı umumiyesinin hâlâ eski husumetini muhafaza etmesinde mana ve sebep kalmamıştı. 1830 ihtilâli ve onu takip eden Louis-Philippe devrinin başlangıcında Parisi daimî bir heyecan içinde yaşatan mücadeleler, meşruiyet taraftarlarının ve cumhuriyetçilerin mütemadî komploları, Lyon ve Vendée isyanları, Belçika, İtalya ve nihayet Polonya meseleleri, efkârı umumiyeye bambaşka endişe mevzuları yaratmış ve bir müddet için şark meselesini unutturmuştu. Temple bulvarı suikastinden (1835) sonra matbuata vazolunan şiddetli takyidat ve hasseten cumhuriyetçi gazetelerin maruz kaldığı takibat neticesinde, o zamana kadar liberallerin halk arasında körüklediği Türk düşmanlığı da hayli yatışmıştı. Maamafih daha 1831 de Babîâli ile Kavalalı Mehmet Ali Paşa arasında patlak veren ihtilâf, bu husumeti şiddetlendirmekte amil olabilirdi. Hakikaten Mısırı, ordusu kuvvetli, maliyesi düzgün ve ticareti verimli bir devlet haline getirmek isteyen Mehmet Ali Paşa, daha iptidada, bu gayenin ancak garplileşmekle tahakkuk edebileceğini anlamış ve bu maksatla garpten ve hassaten Fransadan mütehasıslar celbetmişti. Bir taraftan kara ve deniz kuvvetlerinin, maliyenin, idarenin ve hattâ maarifin islahı için getirilen bu Fransız mütehasıslarının tesiri, diğer cihetten muhtelif bilgiler tahsili için Fransaya gönderilen Mısırlı gençlerin temayülü sayesinde Mısırdaki bir nevi Fransız hayranlığı teessüs etmiş ve bu dostluk, Fransanın muzaheretiyile adeta bir ittifak derecesine gelmişti. Mısır ordusu, bilâhare ihtida eden Fransız Miralay Selves (Süleyman Bey) in himmetiyle iki yüz bin kişiye varan muntazam bir kuvvet olmuştu. Fransa, Mehmet Ali Paşanın Suriye fütuhâtını alkışlıyor ve Babîâli ile Mısır arasındaki nizai halletmek üzere işe müdahale edecek olan düveli muazzamaya karşı, paşanın isteklerini desteklemeğe hazırlanıyordu. Fransanın gayesi, dost ve müttefik bir Mısır vasıtasıyla Akdenizde kuvvetli bir hakimiyet tesis etmek ve aradaki zahirî dostluğa rağmen bir türlü 1815 darbesini unutamadığı İngiltereyi, Hindistan yolunu tehdit etmek suretiyle müşkül bir vaziyette bırakmaktı. Fakat Konya mağlûbiyetinden sonra itidalini büsbütün kaybeden Mahmut II. nin Fransız Amiralî Roussin'in gayretlerine rağmen Rusyadan imdat istemek mecburiyetinde kalması, Fransayı, İngiltere ve Avusturya ile birlikte harekete sevk etmiş; bu suretle Kütahya muahedesi aktedilerek Mehmet Ali Paşanın mehmaemken tatmini mümkün olmuştu. Ancak Babîâli, biraz da İngilterenin teşvikiyle (1833), Suriye ve Cebelidürüz'da isyanlar çıkartarak muahede ahkâmını kale almamağa başlayınca, yeniden harp başlamış (1839) ve Nezîp hezimetî (24 haziran 1839), Mahmut II. nin vefatı (30 haziran 1839), Abdülmecidin tahta çıkması ve nihayet Ahmet Paşanın Osmanlı donanmasını Mısıra teslimi gibi vakayi, şark meselesini en hâd şekline sokmuştu. Bu vaziyet karşısında Rus donanma ve ordusunun tekrar Boğaziçine geleceğini tahmin eden İngiltere, telâşa düşerek, şarkta nüfuzunu

kırmağa uğraştığı Fransaya, birlikte hareket etmek teklifinde bulunmuş ise de Fransa, bu teklife yanaşmamıştı. Nihayet Avusturya Şansölyesi Prens de Metternich'in teşebbüsüyle düveli muazzama, Osmanlı İmparatorluğunu müşterek vesayetleri altına almışlardı. Harp durmuş ve Abdülmecit ile Mehmet Ali Paşa, Avrupa kabinelerinin buhranı sulhen halletmek üzere birbirleriyle mutabık kalmalarına intizar etmişlerdi.

İşte bütün bu hadisin cereyan ettiği sıralarda, Fransız politikasıyla efkârı umumiyesinin buhranlı bir tereddüt devresi geçirdiğine şahit oluyoruz. Fransa, 27 temmuz 1839 tarihli düveli muazzama notasına kerhen iştirak etmişti. Esasen gerek kabine, gerek halk Mehmet Ali Paşanın mağlûp edilemeyeceğine samimiyetle inanıyor ve Osmanlı İmparatorluğunu kısmen olsun himaye maksadiyle yapılan böyle bir teşebbüse alenen engel olmak istemiyordu [1].

Fransız kabinesinin bu vaziyetinde, diğer amillerin de rol oynadığını görüyoruz. Fransa, Metternich ile İngiliz Başvekili Palmerston'un, Avrupada şarka dair, üstün bir meharetle tesis ve tarsin ettikleri efkârı umumiyeden çekiniyor ve «sulh Napolyonu» olmak isteyen Louis-Philippe, Mısırı bütün Avrupaya karşı harben sıyanete teşebbüs etmenin tehlikelerini vazihan görüyordu. Diğer bir amil, Fransanın herşeye rağmen yine Babîâli ile hoşgeçinmek arzusuydu. Osmanlı İmparatorluğunda kapitülasyonlarla mukayyet birçok menafii bulunan Fransa, imparatorluğun tamamıyla yıkılıp parçalanmasını tabiatıyla tasvip edemezdi. Maksadı, sadece ilerde kendi siyasetine alet edinmeği tasarladığı Mehmet Ali Paşanın Mısır ile Suriyeye sahip olmasını ve bu eyaletler üzerinde hakkı verasetinin tanınmasını temin etmekten ibaretti. Bu gayeye muslihane bir surette vâsil olabileceğini umuyordu. Gerek Mısırın askerî üstünlüğüne, gerek kendi diplomasisinin Babîâliye buhranı sulhan halletmesi için yapacağı tazyika güveniyor ve böylece Babîâlinin karşısına biaman bir hasım sıfatıyla çıkmayı münasip görmüyordu. İki islâm devletinin, daha ziyade kan dökülmesine meydan vermeksizin, mantık ve realitenin prensipleri dahilinde — yani kendi emellerine uygun olarak — birbirleriyle uzlaşmasını bekliyordu. Bu sebeple 1839 yılının bu buhranlı aylarında Fransız efkârı umumiyesini temsil eden gazetelerde Osmanlı İmparatorluğu aleyhinde şiddetli hücumlara rasgelinmiyor; bilâkis Babîâli ile Mısır arasındaki harbi mütemediyen körüklediği ittihamiyle İngiliz kabinesi ve İngiltere, asırlardanberi birikmiş kinlerin hedefi oluyordu. Bütün matbuat, elbirliğiyle «*bain Abbion*» a yüklenirken, Kaptanı Derya Ahmet Paşanın hıyaneti bile Babîâliyi gücendirmemek endişesiyle tefsir edilmeksizin, alelâde bir havadis şeklinde bildiriliyordu. Zaten «*Eylül kanunları*» adı verilen bazı takyidat

[1] E. Lavissee et A. Rambaud *Histoire Générale, X, les Monarchies Constitutionnelles*, 1815 - 1847, s. 934 - 935.

neticesinde, gerek meşruiyet taraftarı, gerek cümhuriyetçi gazeteler kısmen matbuat sahasından çekildikleri, kısmen de hükûmetin noktai nazarı hilâfına neşriyatta bulunmaktan vazgeçtikleri için, Osmanlı İmparatorluğuna karşı takınılan bu tavır, falsosuz devam edebiliyordu.

1938 senesinin eylül ve teşrinievvel ayları böyle bir hava içinde geçtikten sonra, 26 teşrinisani tarihli Paris gazeteleri, bütün Fransız efkârı umumiyesini hayrete ve heyecana düşüren beklenmedik bir haber neşrettiler: *Türkiyede Tanzimatın ilânı*. Bütün gazeteler ilk sahifelerini bu havadise hasrediyorlar; Gülhane merasiminin tafsilâtına ve *Hattı Humayun*'un aynen tercümesine, Babıâlinin bu tedbiri hakkındaki mütalealarını da ekliyorlardı. Fransız matbuatının o günkü neşriyatına dair nümune olmak üzere bazı gazetelerin mütaleatını hulâsaten kaydedelim:

L'Univers gazetesi, 26 teşrinisani 1839 tarihli nüshasında haberi şu şekilde halka takdim ediyor:

«İstanbul muhabirimizden aldığımız bir mektupta, çok büyük bir ehemmiyeti haiz ve aynı zamanda hiç beklenmedik bir haber verilmektedir. Bu, müslüman milletine (?) bazı esaslı siyasî hukukun bahşedilmiş olmasıdır. Tatbik edildikleri takdirde bu İmparatorluğun manzarasını değiştirmesi icap eden bu esasat, Türkiyenin muasır medeniyet yoluna girmesini mümkün kılacak müesseselerin temelini atmaktadır... Bu büyük tedbir, hassaten Reşit Paşanın fikir aydınlığı ve hayırkâr tesirinin mahsulüdür.» Gazete 3 teşrinisani pazar günü Gülhanede yapılan merasimi ve Prince de Joinville'in bu merasimde nasıl hazır bulunduğunu bütün tafsilâtiyle kaydettikten sonra, muhabirinin intibalarını da ilâve ediyor: «Bu, hakikaten çok şedit bir heyecan yaratan muazzam ve müessir bir merasim oldu. Çünkü bu, büyük bir milletin yeniden hayat bulmak için yaptığı son ve muhteşem bir cehittir. Kalbim o kadar heyecan içindedir ki size daha fazlasını yazmak mümkün olamayacak».

Presse gazetesi, ilk ve ikinci sahifelerini «hakikî bir kanunu esasî» dediği *Hattı Humayun*'a hasrettikten sonra «şüphesiz, diyor, bu eksiksiz ve her nevi mükemmeliyeti haiz bir anayasa değildir, fakat bununla beraber, oldukça iyi tanzim edilmiş ve bu ane kadar Osmanlı İmparatorluğunun harabiyetine müncer olan suiistimalleri kökünden yıkabilecek bir kanun mecmuası mahiyetindedir. Bu teşebbüsün diğer şark milletleri üzerinde tesirsiz kalmıyacağı muhakkaktır».

Le Siècle gazetesi, 9 teşrinisani tarihli İzmir gazetelerinden naklen, Gülhane merasimini ve *Hattı Humayun*'un tercümesini dercediyor ve «Türkiyede idarî ve içtimaî bir inkılâp» serlevhasını taşıyan bir makale ile bazı mülâhazat yürütüyor: «Garp medeniyetinin bu zaferini haber almaktan mütevellit memnuniyetimiz, bu zaferin umumiyet itibariyle bazı vatandaşları»

mızın himmetiyle kazanıldığını öğrenmemizle bir kat daha artmıştır» mü-taleasında bulunan gazete, noktai nazarını teyit maksadiyle Blaque, Barachin [1] ve bilhassa Reşit Paşanın Kâtibi Hususîsi Cor adındaki Fransızın bu sahadaki hizmetinden bahsediyor. Aynı gazete Tanzimatın hakikaten verimli olabilmesi için müslüman tebaa ile reaya arasındaki bütün ayrılıkların kaldırılmasını ve konuşulan türkçe ile yazı türkçesi arasındaki farkları tebarüz ettirerek, aynı maksadın tahakkuku için dilin de sadeleştirilmesi lâzımgeldiğini ileri sürüyor.

«Eylül kanunları»nın hışmına uğrayıp bilâhare tebdilî lisan eyliyen cümhuriyetçi *Le National* gazetesi, fermanı, bir «meşrutiyet fermanı» mahiyetinde telâkki ve bu hareketin «tamamiyle Avrupaî bir inkılâp» ve «siyasî ve içtimaî bir kalkınma» olduğunu beyan etmektedir. Gazete, herhangi sarih bir telmihte bulunmak cesaretini göstermeksizin, bu hareketi, büyük Fransız ihtilâliyle kısmen mukayese etmiş olacak ki, Osmanlı inkılâ-

[1] *Le Siècle* gazetesinin zikrettiği bu Barrachin hakkında, Wanda'nın (*Souvenirs anecdotiques sur la Turquie*. 1820 - 1870. Paris 1884) adlı eserinde gördüğüm bir fıkrayı, sıhhati hakkında icap eden kuyudu ihtiraziye ile birlikte, aynen nakletmeği münasip gördüm. Bu fıkra, bazı Avrupalıların Tanzimat hareketleri hakkında ne garip düşüncelere saptandığını göstermek itibarıyla şayanı dikkattir: «Barachin, Fransız ihtilâlinin prensiplerine körükörüne bağlı, hukuk veya tıp doktoru bir Parisliydi. Boyuna konuşur, münakaşa ve tenkit eder ve Allaha şükür, giyotine ve darağacına mahal kalmaksızın, yalnız komite, muhtıra ve ıslahat lâyihası yardımıyla, herşeyi altüst etmek isterdi. Bir zamanlar Louis-Philippe'nin nezdinde sefir bulunan Reşit Paşaya ne şekilde çatıp mazharı itimadı olduğunu bilmiyorum.

Reşit Paşa mevkii sadarete gelince, içlerinde Barachin de bulunmak üzere bir sürü doktor, avukat, fen ve edebiyat müntesiplerini yanına çağırır. Bu maceraperestlerin birçoğu, Parisin gazete idarehanelerinden veya boluvarlarından toplanmıştır. Fransada bedava politikacılık yaparken Türkiyeye gelirlenmez dolgun maaşlara nail oldular ve ıslahat işlerinde mütehasıs sıfatıyla istihdam edildiler. Bu efendiler de derhal bir «Türk selâmeti umumiye komitesi» halinde içtima ederek muhtelif nezaretlere tekabül etmek üzere birtakım tâli komitelere ayrıldılar. Bu meyanda bizzat Doktor Barachin'in reisliği altında bir murakabe komitesi teşekkül etti. Bu, adeta, kâğıt üzerinde mükemmel bir ıslahat hükümeti idi. İçtimalar, fevkalâde toplantılar, nutuklar birbirini takip etti. Nihayet iş, kavgaya münce oldu. Bereket versin hepsinin hissiyatı sulhperverane idi; tehlikeyi sevmiyorlardı. Harbiye Nezaretine tekabül eden tâli komite, silâhların artırılmasını talep ediyordu; halbuki maliye komitesi masraf oluyor diye buna yanaşmıyordu.

Bahriye komitesi kuvvetli bir donanma istiyordu; halbuki İhariciye komitesi, hazinesi devleti sıyanet maksadiyle donanmanın işini nota ile görmek fikrindeydi. Maarif komitesi her yerde mektep açmak gayesini güderken, nafia komitesi bu fikre itiraz ediyor ve mektep yüzünden halkın sıhhatini ve kuvvetini kaybedeceğini ileri sürüyordu. Bunlar adeta bir meclisi meb'usan teşkil etmişlerdi. Geldiklerinin ilk senesinde tam üç adet lâyiha kaleme aldılar.

Birinci lâyiha, Yunusbalıklarına dairdi. Türkler, Boğaziçinde sürü sürü dolayan ve hiç kimseye zararı dokunmayan bu munis balıklara ilişmeği günah sayarlardı. Eski padişahlar, saraylarının pencereleri altında birbirleriyle oynadıklarını gördükleri bu balıklara

bının muvaffakiyet imkânlarını da aynı ölçü ve zihniyetle hesaplıyor. Ona göre inkılâbın pek büyük manialarla karşılaşmaması icap eder. Türkler arasında irsen intikal eden ve bazı imtiyazata malik bir asilzade sınıfı yoktur. Binaenaleyh bu cihetten bir tehlike mevzuubahs olamaz. Fakat ulemadan korkulabilir. Maamafih bu tehlikeyi de hükûmetin kolaylıkla önliyebileceği muhakkaktır. Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu, bu hareketiyle sadece memlekete feyizli bir inkılâp yolu açmış olmakla kalmıyor, Mehmet Ali tehlikesini de önüyor. Fakat Rusya bu vaziyet karşısında ne yapacak? Günün meselesi, bu..

Görüldüğü veçhile *Le National* gazetesi, hadisenin yalnız içtimaî cephesini değil, siyasî ehemmiyetini de vazıhan idrak etmiştir. Bu bakımdan diğer gazetelere nisbetle daha serbest fikir yürütebiliyor. Nihayet *Le Temps* gazetesi, ferman hakkında «muslihane fakat muazzam bir ihtilâl» mütaleasında bulunduktan sonra sultanın «müslüman milletinin siyasî ve içtimaî rejimini, garp devletlerinin istinat ettiği esaslar üzerine bina ettiğini», bu hareketin «dünya şununda misline rasgelinmiyen bir hâdise» olduğunu ve fermanın «büyük Avrupa ailesine bir nevi duhul hücceti» bulunduğunu tebarüz ettiriyor. Fakat bütün bu iltifatlar, zengin burjuvazinin naşiri efkârı bulunan bu gazetenin kapitülasyonlar bakımından müsterih olmasından ileri gelmektedir.

Hakikaten makalenin sonunda «Devleti Aliyenin kemafissabık uhudu atıkaya riayet edeceğini, bu cihetten hiçbir endişeye mahal olmadığını ve Tanzimatın iki memleket arasındaki ticareti bir kat daha inkişaf ettireceğini» okuyor ve gazetenin Tanzimat karşısındaki vecdini anlıyoruz.

Müteakıp günlerde gazete havadisleri arasında İstanbul ve Tanzimata dair haberler devam etmektedir. Bu haberlerin şayanı dikkat tarafı, Fransada Tanzimatın meşrutî, hattâ daha ileri bir teşkilâtı esasiye mahiyetinde anlaşıldığını göstermesidir. Nitekim 1 kânunuevvel 1839 tarihli *L'Univers* gazete-

bir fermanla sıyanet etmişlerdi. Bu efendiler ise, hazinesi devlete irat getireceklerini zannederek Yunusbalıklarının avlanmasına müsaade olunmasını talep ettiler.

İkinci muhtıra yine Boğaziçinde sürü sürü dolaşan martılara dairdi. Bunların da avlanmasına müsaade edilmesini isteyen bu efendiler, tüylerini piyasaya sevk ederek yine hazinesi devlete varidat bulmağı düşünüyorlardı. Üçüncü muhtıra ise, böyle avlana avlana bir gün nesli tükenecek olan bu hayvanlara bir İtuf olmak üzere, İstanbuldaki köpeklerin boğazlanıp etlerinin parçalanarak denize atılmasına müteallikti. Sultan evvelâ bu projelere güldü ve sonrada kızmağa başladı. Veziriazamın dostu bulunan Fransız sefiri, kendisine, bu medeniyet şarlatanlarından kurtulmak hususunda yardım edemedi veya yardım etmek istemedi. Bununla beraber bu efendilerin mukaveleleri iptal edildi ve kendilerine tazminat verilerek, Barachin başta olmak üzere, hepsi memleketlerine iade olundu» (175-180). Doktor Barachin'in Üniversite kütüphanesinde «La Bosphorienne - Boğaziçli kız» titrini taşıyan bir musiki eserine tesadüf ettim.

sinde çıkan şu haber, iptidada Fransız efkârı umumiyesinin Tanzimata verdiği mananın şümulüne delâlet eder: «İstanbul muhabirimize nazaran, *Hattı Şerif*, Türk kadınlarını hayli inkisara uğratmıştır. Kendileri için bir nevi kurtuluş fermanı olacağını ümit ettikleri bu *Hat*'da, en küçük bir vadin dahi mevcut olmayışı, Türk hanımlarının izzeti nefsini cerihadar etmiştir.»

Bütün Paris gazetelerinin, 26 teşrinisanide, *Gülhane Hattı Humayunu*'nun — aynı elden çıkmış olduğu su götürmiyen — tercümesini neşretmelerindeki sırrı, yine *L'Univers* gazetesinin 6 kânunuevvel tarihli nüshasında çıkan şu haberdan anlıyoruz: [İstanbuldan gelen ve 18 teşrinisani tarihini taşıyan bir mektupla bildirildiğine göre, Reşit Paşa *Hattı Şerif*'in birer nüshasını aşağıya dercettiğimiz mektupla birlikte muhtelif sefaret heyetlerine göndermiştir: «3 teşrinisani pazar günü Gülhanede kıraat olunan *Hattı Şerif*'in tercümesini takdim etmekle mübahiyim. Şevketlû efendimizin itimadına mazhar olan hükümetimiz, gerek beşeriyetin, gerek Devleti Aliyenin menafii hususunda, bu esasat ve müessesattan tahassül edecek hayrı azamı, dost devletlerin nazarı dikkate alacaklarını ve bu teşebbüsü, kendilerini Türkiyeye bağliyan rabitaları takviye edecek yeni bir amil olmak üzere telâkki edeceklerini ümit eyler.» Bütün süfera, vücade getirdiği inkılâptan dolayı hükümeti tebrike müsaraat eylemiştir.]

Paris matbuatında «hakikî bir kanunu esasî», «idarî ve içtimâî bir inkılâp», «bir meşrutiyet fermanı», «muslihane fakat muazzam bir ihtilâl» ilâh. tarzında tavsif olunan Tanzimata karşı Fransız efkârı umumiyesinin gösterdiği bu alâka ve teveccühü büsbütün gayri samimî ve riyakârane bir medhü senadan ibaret addetmek te mümkün değildir. Büyük burjuvazinin naşiri efkârı bulunan *Le Temps* gazetesindeki makale müstesna, diğer makalelerde hakikî bir itimat ve itikadın samimiyetini görüyoruz. *Gülhane Hattı*'nda, *Hukuku Beşer Beyannamesi*'nin müsavat ve adalet gibi iki muazzam prensipini bilkuvve ihtiva eden kayıtların bulunması, «İttifakı Mukaddese» zihniyetinin ceberutu altında yaşayan bir Avrupanın gittikçe demokrasiden uzaklaşan Fransasındaki samimî cümhuriyetçileri, tabiatıyla lâkayt bırakmazdı. 1789 tarihinden itibaren, her hakkını kanı bahasına almağa alışmış bir milletin efkârı umumiyesi; asırlardanberi teokratik kadroları içinde müstehaseleşmiş bir devletin, hiçbir halk tazyikına maruz kalmaksızın, kendiliğinden, tebaasına tabii haklarını bahşetmesini elbette hoş görecektir ve alkışlayacaktır. Garp ile temas halinde, ekseriya *küffara cihadı mukaddes* ilânını nihaî bir tedbir addeden bir diplomasi an'anesine mukabil bir Osmanlı sadrazamının kalkıp «beşeriyetin hayrı»ndan bahsetmesi ve böyle bir insanî gaye ile teşebbüsata girişmesi, insaf ehlinin teveccühünden mahrum kalmazdı. Şüphesiz, devrin efkârı umumiyesi, böyle bir teşebbüsün bizzat milletten zuhûr etmesini ve fermanın ihtiva ettiği esasatta Reşit Paşa ile siyasî

hadisatın değil, bizzat millî iradenin amil olmasını tercih ederdi. Fakat ne olursa olsun, Tanzimat hareketi de, Türk münevverlerinin basiretine, halkı hurafenin ve göreneğin zincirinden kurtarmak azmine delâlet etmesi itibarıyla, yine takdire değer bir cehit telâkki edilmek zaruretindeydi. Henüz sokaklarında hak için, hürriyet için yükselen bardikatların izleri kalan memleketin henüz soğumayan heyecanı, *Gülhane Hattı*'nın şümül ve kıymetini soğukkanlılıkla tahlil ve tesbit etmeğe müsait değildi.

Maamafih Tanzimatın Fransız efkârı umumiyesinde bıraktığı bu müsait intiba, yalnız 1839 senesi haleti ruhiyesine rapt ve irca da edilemez.

Yine Mısır buhranının müteakıp senelerde çok daha hâd bir mahiyet iktisap etmesine ve Fransanın diğer düveli muazzama ve hassaten İngiltere ile harp etmesine ramak kalmış olmasına rağmen [1] Tanzimat takdirkârlığı, devam etmiş ve bu hal, Türkiye'ye dair eser vücuda getiren birçok müelliflerde, gerek *Hattı Humayun*'un ihtiva ettiği esaslar, gerek Reşit Paşanın şahsiyeti hususunda bir an'ane olmuştur. Nitekim Collas [1], Hattı Humayunu «Türkiyede içtimaî inkılâba bir noktai hareket» addeder. Du Velay [2], Gülhane fermanında «halka danışmak» fikrinin rüşeym halinde bulunduğunu ileri sürer. Nihayet Tanzimat hakkında en derli toplu eseri yazmış olan Engelhardt [3], daha kitabının ilk sahifelerinde «Tanzimat, liberal tahassürlerin kendiliğinden bir tezahürü olmak itibarıyla, devletin, çok tehlikeli anlamda selâmete kavuşması hususunda amil olmuştu» mütaleasiyle takdirkârlığını gösterir. Fakat bir taraftan Fransız efkârı umumiyesi ve münevverleri arasında Tanzimat hayranlığı devam ederken, meseleyi daha soğukkanlılıkla tetkik ederek hakikate daha yakın hüküm ve mütalealarda bulunanlar da olmuştur. Daha 1839 senesinde Avrupanın en tecrübedide diplomatı Metternich [4], İstanbulda Avusturya sefiri bulunan Baron de Stürmer'e şunları yazmıştı: «Sultan, bazı sathî düşünenlerin kanunu esasî zannettikleri bir ferman imzalamıştır. Bu ferman, daha müteemmil ve binnetice daha pratik kimselerin nazarında sadece bir ahkâmı esasiye beyannamesi kıymetini haizdir.» Aynı mütaleayı Tanzimatı müteakıp İstanbulu ve Türkiye'yi ziyaret etmiş olan Ubicini'de de buluyoruz [5]. Muharrir, aynen şunları der: «*Tanzim* kelimesinin Arap gramerine göre cem'i olan bu *Tanzimat* kelimesi, bazılarının yanlış olarak zannettiği gibi, yeni bir nizam manasına gelmez;

[1] Vicomte de Guichen, *La Crise d'Orient de 1839 à 1841 et l'Europe*.

[2] Collas, *La Turquie en 1864*. Paris 1864, s. 12

[3] A. du Velay, *Essai sur l'Histoire Financière de la Turquie*, Paris 1903, s. 98.

[4] Ed. Engelhardt, *La Turquie et le Tanzimat*, Paris 1892, s. 2.

[5] *Mémoires de Metternich*. Paris, 1884. cilt, 6, s. 378-386.

[6] M. A. Ubicini, *Lettres sur la Turquie*, Paris, 1854, s. 30.

bilâkis, gerek zamanın icabı, gerek Yeniçerilerin umuru devlete müdahalesi neticesi olarak çığıından çıkan eski nizamın yeniden tesisini ifade eder».

Pozitivizmin banisi olan Auguste Comte'un, tesis etmiş olduğu «âlem-şümül din» e davet maksadiyle 1854 tarihinde Reşit Paşaya göndermiş olduğu bir mektuptan [7] aldığımız şu satırlar, filozofun Tanzimatı ne şekilde telâkki ettiğini vazihan gösterir: «Asrımız, şark politikasıyla garp politikası arasında şayanı dikkat bir tezat arz ediyor. Garbin, içtimâî hareketlerini sevk ve iradeden aciz bir hale gelen otoriteleri, sadece körükörüne tazyik ile iktifa ediyorlar ki bu da, hernekadar maddî nizamın derhal temini için zarurî ise de, ihtilâl halini temadi ettirmekten başka bir netice vermiyor. Halbuki şarkta, hakikaten milletlerinin başında bulunan şefler, her hükûmetin «hayra teveccüh ve şerre mukavemet» le hulâsa edilebilen muzaaf vazifesini bihakına ifa ediyorlar.» Görüyoruz ki A. Comte'un nazarında Tanzimat, bünyevî bir zaruretten ziyade «enerjik bir hükümdarın teşebbüsü» ve «dirayetli bir vezirin sebatı» ndan ibarettir. Şef, kendi menfaatinden bihaber olan kütleyi kanunla, yine kendi hayırına imale etmektedir. Binaenaleyh, «Allahın yerine beşeriyeti ikame eden» yeni dinin peygamberi, Reşit Paşanın yeniden bir hat isdariyle şarkta ümmetinin çoğalacağını umuyor ve bu maksatla Reşit Paşanın nüfuzuna müracaat ediyor. Filozofu Tanzimat hakkında böyle bir kanaat beslemeğe sevkeden amilin hakikî mahiyeti, Fransız efkârı umumiyesinde Mısır meselesinin sureti hallinden mütevellit bir sukutu hayalin aksülâmeli ve bu aksülâmelin bilâhare Türkiyeye dair yapılan neşriyatta tezahür etmesidir. Hakikaten, Soult kabinesini müteakıp iktidar mevkiine gelen Thiers kabinesi, Mısır meselesi yüzünden İngiltereye hasmane bir tavır takınarak harp hazırlıklarında bulunmağa başlamış ve Louis Philippe'in Guizot'yu kabine riyasetine getirdiği ane (1840) kadar Fransız matbuat ve efkârı umumiyesinde kısmen Tanzimata muhalif bir ereyan peyda olmuştur. Matbuatın, 1839 teşrinisani sonlarında başlayıp Londra muahedesine (13 temmuz 1840), Lamartine'in «diplomasimizin Waterloo» su dediği ane kadar devam eden Tanzimat hayranlığı, Fransanın şark meselesinde Avrupa kombinezonundan ihraç edilmesi ve Mehmet Ali Paşanın müşkül bir vaziyete düşmesiyle kuvvetten düşmeğe yüztutmuş ve efkârı umumiyede *Hattı Humayun*'un haricî tazyiklerden doğan bir tedbir ve hassaten İngiliz politikasının bir eseri olduğu kanaati zuhûr etmiştir. Fakat bu cereyan, Guizot'nun müdebber siyaseti sayesinde Osmanlı İmparatorluğuna müteveccih şiddetli bir propaganda mahiyetini iktisap etmemiş ve Fransanın Boğazlar meselesini hal ve fasleden ikinci Londra muahedesine (13 temmuz 1841) iştirakiyle de yerini, yine hayırhah bir Türk dostluğuna bırakmıştır. Maamafih 13 temmuz

[7] Auguste Comte, *La politique Positive*. cilt III. s. XL VII —L.

1840 dan 13 temmuz 1841 e kadar esen bu muhalif havanın bilâhare Türkiyeyi ziyarete gelen seyyah, edip ve mütefekkilere icrayı tesir ettiğini ve bu zevatın eserlerinde [1] her iki zıt cereyanın yanyana belirdiğini görüyoruz.

Velhasıl XIX uncu asrın başlangıcında liberalizm ve Yunan dostluğu neticesi olarak aleyhimize dönen Fransız efkârı umumiyesi, 1839 yılının buhranlı anlarında, gerek hükûmetin ihtiyatı, gerek liberallerin samimî temayülü yüzünden Tanzimata karşı teveccühkâr davranmış ve bunda *Gülhane Hattı'nın* uhudu atikaya ilişmemesi de, büyük bir rol oynamıştır. 1840-1841 arasında buhranın oldukça kısa süren en şedit devrinde ise, siyasî mağlûbiyetin hıncı, daha ziyade İngiltere aleyhinde çok şiddetli bir neşriyata yolaçmış ve bu meyanda Tanzimat aleyhinde de bir cereyan peyda olmuş ise de, bu cereyanın köklü bir düşmanlık an'anesine inkılâp etmediği görülmüştür.

[1] Gérard de Nerval, *Voyage en Orient*, Paris, 7 inci tabı, 1869; Charles Rolland, *La Turquie Contemporaine, Hommes et choses*, Paris, 1854; Théophile Gautier, *Constantinople*, Paris, 1856; ilâh...